

Марія ДАНИЛЕВИЧ (Тернопіль)

Деякі міркування стосовно “бачванських новел”, зібраних В.Гнатюком

У 1911 році Володимир Гнатюк в “Етнографічних матеріалах з Угорської Русі” оприлюднив 43 оповідки, жанр яких визначив як новелу. Відразу зазначимо, що виділення фольклорної новели як окремого жанру у східнослов'янській фольклористичній традиції не було явищем загальноновизнаним. Так, наприклад, Іван Франко, аналізуючи збірку народних оповідань “Малорусские предания и рассказы” Київського відділу “Императорского Русского Географического общества” писав: “... редактор наслідком хибної, ніби філософічної систематики, помішав у тій збірці різні роди усних традицій, казки з новелами, сатирами, віруваннями і анекдотами” [4, 330]. Прикметно, що з часу Франкової оцінки минуло майже сто років, а сучасні фольклористи й далі не помічають цього цікавого і дещо незвичного жанру усної народної творчості, визначаючи його то як “новелістичну казку”, то як “народне оповідання”. Для прикладу, О.Бріцина, Г.Довженок та С.Мишанич новелу вважають жанром суто літературним, залишаючи фольклористам можливість додавати означення “новелістична” до окремих побутових казок, в яких фантастичний елемент вже не відіграє значної ролі [1, 18]. Такий підхід збережено і в основі розділу про казкову прозу в новому посібнику “Українська народна словесність” Мар'яни та Зоряни Лановик [3, 475-492]. Отож, звідси стає очевидним факт, що “мішанина” у згадуваному Франком збірнику є не тільки “наслідком хибної ніби філософічної систематики”.

Спроба західноукраїнської фольклористики початку ХХ століття (В.Гнатюк, Ф.Колесса, О.Роздольський, І.Франко) виділити новелу як самостійний жанр фольклору не прижилася з цілого ряду об'єктивних та суб'єктивних причин. Звернемо увагу на деякі з них. У першу чергу відзначимо, що “новела”, як слово іншомовного походження, очевидно, виглядало надто претензійним стосовно усних народних оповідок. Загальновідомим є також факт орієнтації української фольклористики на потужну російську школу, де термін “новела” не набув розповсюдження не тільки в науці про усну народну творчість, а й у літературознавстві взагалі. Характерно, що навіть блискучий російський новеліст А.Чехов цурався цього жанрового визначення стосовно своїх коротких творів. З іншого боку, відомо, що визначальною ознакою новели

як жанру є специфічний спосіб концентрації матеріалу, що дозволяє побачити "світ в краплині води" (І.Франко), а отже він вимагає надзвичайно пильної роботи над словом, деталлю і, зрештою, композицією, що є, на перший погляд, неможливим для такого виду словесної творчості, як фольклор. Але ж відомо, що не меншого вміння потребує і анекдот, приналежність якого до фольклору не заперечує ніхто. Перелік літературних та позалітературних факторів, що спричинилися до невизнання за новелою права бути самостійним жанром усної народної творчості можна продовжити.

В.Гнатюк був першим вітчизняним фольклористом, який, вивчаючи народно-поетичну творчість, головну увагу звернув на прозові твори, жанрові відміни яких на той час були досліджені дуже слабо. Він поділив прозу на казки, байки, міфи, легенди, перекази, новели, анекдоти, приповідки, загадки, вірування. В цій класифікації, як бачимо, новела посіла місце між переказом та анекдотом. Спорідненість цих жанрів простежується вже на рівні заголовків, які зустрічаємо в "Етнографічному збірнику...": Король Матяш проучує ліниву дівку [2, 193-194] (переказ), Як чоловік вилічив сварливу жінку [2, 202-203] (новела), Лік на жіночу хворобу [2, 297] (анекдот). Всі перелічені твори об'єднані однією темою: боротьба з жіночими вадами. Але якщо в переказі йдеться про реальну особу (короля Матяша), то героями новели та анекдоту є безіменні узагальнені типи "одного чоловіка" та "однієї жінки". Попри конкретність/узагальненість ситуації, реальність/вигаданість діючих осіб відмінність передовсім полягає в манері побудови оповіді. Так, в переказі та новелі спостерігаємо сюжетне розгортання, в анекдоті ж штрихами окреслюється фабула, яка дуже швидко згортається до афоризму (дотепу). Це яскравішою є різниця функціональна. Якщо переказ зорієнтований на створення позитивного образу в межах життєвої достовірності, то новела, констатуючи реальну побутову ситуацію, зводить життєвий матеріал у фокус однієї події, спрямованої на присоромлення зла. Анекдот в короткій формі демонструє дотепність оповідача, яка веселить і забавляє слухача. Оскільки ж в анекдоті сконцентровані найінтимніші стосунки і погляди широких кіл народу, він стає цінним матеріалом не лише для слухача, але і для фольклориста та історика культури.

І в анекдоті, і в новелі, на відміну від так званої "новелістичної казки", не обов'язково добро торжествує над злом. Для прикладу розглянемо новелу "Сестра і дванадцять братів довбійників". В її основі поширений сюжет про те, як брати-

розбійники скривдили сестру, що їхала зі своїм дитям до них, щоб запросити до себе. Але вони, не впізнавши її, вбили дитину і познущалися з неї. Коли обставини з'ясувалися, брати спробували пом'якшити свій злочин великою кількістю грошей. Чоловік сестри, дізнавшись про все, не закомився на гроші і з допомогою жандармів покарав розбійників. В результаті, всі потерпіли. В цій оповідці, яка має аналогії в українському, білоруському, російському, сербському, чеському фольклорі, є багато структурно-змістових елементів соціально-побутової казки: спрямованість на вимисел, гіперболізація зображуваного тощо. Але, на відміну від казки, тут нема сміху, іронії, елементу розважальності. Поряд із несподіваним поворотом та фокусуванням сюжету, ці елементи ріднять твір з новелою. Подібні ознаки притаманні і оповідкам "Як мудра дівчина стала королевою", "Як королева бідувала і знов королевою стала". Стосовно останньої слід сказати, що в її основі лежить мандрівний сюжет про "усмирення непокірної жінки". І.Я.Франко відзначає, що "найдавніший мотив тої новели стрічаємо в перській збірнику перських казок "Перський балагур" [5, 271]. Далі цей мотив зустрічається в іспанських, італійських, німецьких народних новелах. Руське опрацювання мотиву відзначається тим, що "приборкання непокірної" є далеко гуманнішим. В українській новелі, яку записав у Карпатах І.Франко, та русинській, яку подав у своєму збірнику В.Гнатюк, "це не груба безумна примха всевладного мужчини над безвладною жінкою, а правдиво поетичне і етичне очищення і ублагородження її характеру" [5, 278].

Особливості інтерпретації сюжету наводять на роздуми: чи є вона наслідком чисто ментальних орієнтацій, чи пов'язана з часом виникнення новели в русинському фольклорі. Романо-германська оповідка є значно давнішою і більше спорідненою з соціально-побутовою казкою. Русинська має значно більше ознак новели. Домінуючою прикметою є реалістичність зображуваного, впадає у вічі також концентрованість стилю, яка характеризується охопленням найсуттєвішого життєвого матеріалу. Новела орієнтована на подійність, здатну зацікавити, захопити увагу. Вільність інтерпретації у різних народів свідчить на користь новели, оскільки казка є більш консервативним жанром, зорієнтованим, як і анекдот, на запам'ятовування.

У передмові до "Народних новел", виданих у Львові в 1917р., В.Гнатюк відзначав продуктивність жанру новели, який супроводжує людей і на роботі, і на вечорницях, і на похороні. "Перед нами виступають якби в малюнках: любов і ненависть, надія і розчарування, пристрасність і крайня жорстокість, підступність і хитрощі

та найнїсть і простота, лагідність і лють, доброта і злоба, щедрість і скупість, чемність і брусоватість, правда і брехня, розбій і шляхетність, словом усе, що може порушити душу живої людини". [6, 213-214]. Такий широкий спектр контрастів людського характеру і поведінки спостерігаємо і в аналізованих "бачванських новелах".

Якщо у тих новелах, що вже згадувалися, поєднуються ознаки новели та казки, новели та анекдоту, новели та переказу, то в таких творах, як "Треба за молоду працювати, щоб на старість спочивати", "Як чоловік тратив притомність від цибулі", "Ловля на медведі", "Добрі ради", "Як газдиня віддалася за наймита" і особливо в еротичних оповідках "Вислужений вояк і дівки", "Як чоловік із жінкою пражив пам'яшки" маємо чисті зразки народних новел. Визначальними ознаками цих творів є мистецтво сюжету, звернене передовсім до дієвого, а не споглядального боку життя. Сюжет будується на антигезах і метаморфозах, раптовому переході однієї ситуації в іншу, часом парадоксальну. Концентраційні сили новели спрямовані на канонізацію фабульної схеми. Серед наскрізних засобів зображення побутових ситуацій виділяються гумор та іронія, що засвідчує приналежність фольклорної новели до сміхової народної культури. Новела, як правило, не прив'язана до конкретного місця чи особи. Мовно-стилістичні засоби доволі одноманітні. Але проста оповідь про якусь дивовижну подію чи пригодницьку історію виражає найпекучішу і найважливішу проблему, патякає на нову сутність людської природи. В новелі вирішальний поворотний момент не стільки вирішує проблему, скільки акцентує увагу на головному в історії. Сюжет, як правило, не запам'ятовується, але залишає стійке враження зустрічі з цікавим, суть якого можна модифікувати у прислів'я, афоризм, чи фразеологізм.

На завершення відзначимо, що на сучасному етапі новела, поряд з анекдотом, залишається найпродуктивнішим жанром фольклору і залишає широке поле для досліджень.

Література:

1. Бричина О., Довженко І. Калинова сопілка. Антологія української прозової творчості. – К., 1998.
2. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Байки, легенди, історичні перекази, анекдоти – з Бачки – 1-2 – Новий саз. 1986.
3. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність. – Львів, 2000.
4. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890р. / Франко І. Твори. № 50-ий т. – Т.41 – К., 1984.

- 5 Франко І. «Старина романсько-германська новела в устах руського народу?» // Франко І. Твори. У 50-ти т. – Т 26. – К., 1980
- 6 Яценко М.Т. Володимир І. Інок. – К., 1964

Ярослава МЕЛЬНИК (Львів)

«На неходженім у нас полі»: апокрифічна тема в науковій спадщині В.Гнатюка

«Щасливим збирачем» пам'яток апокрифічної літератури назвав свого часу В.Гнатюка І.Франко, подивований багатством матеріалу, яке потрапило до рук молодому вченому вже під час його перших наукових екскурсів «на нерушений українськими дослідниками терен Угорської Руси» (М.Драгоманов).

Проте внесок В.Гнатюка в царину студій апокрифічного письменства не обмежується тільки свристикою та публікацією текстів (як власне апокрифів, так і їх секундарних переробок). Функціонування біблії апокрифа на просторах Галичини й Закарпаття, духовний портрет читачів і творців цих книг, питома вага національного в чужомовних пам'ятках, апокрифи й церковне письменство, — ось далеко не вичерпний перелік тем, більшою чи меншою мірою віддзеркалених у працях дослідника.

Хоча, безперечно, найбільшу лепту в апокрифологію В.Гнатюк вніс саме як збирач і видавець, вирятувавши від загибелі не один «многоцінний» рукопис та записавши від своїх талановитих оповідачів не один десяток гарних «річних», «багатих на апокрифічні подробиці».

До речі, з-посеред найкращих своїх інформаторів, що вирізнялися «многоотою» матеріалів і прекрасним стилем («стиль у них такий гарний, такий викінчений, що його не посоромився би найбільший артист слова» [7, IV]), В.Гнатюк особливо виділяв двох — Михайла Пустая зі Збуя та о.Кудіча з Коцури. М.Пустай відзначився тим, що оповідав В.Гнатюкові зранку до вечора — цілих п'ять днів! Коли, нарешті, дослідник змушений був покинути Збуї і попрощатися зі своїм велеречивим «бесідником», той заявив, що «потрапив би ще пару днів говорити...». Очевидно, що це не